

Костенюк В. М.,

Буковинський державний фінансово-економічний університет, м. Чернівці

ФРАЗОВІ ДІЄСЛОВА ЯК ЗАСІБ СЕМАНТИЗАЦІЇ ПРОСТОРОВИХ ВІДНОСИН (на матеріалі французької мови)

У статті розглянуто лексико-семантична група французьких дієслів руху та вплив постпозиційного прийменника на їх семантику у структурі речення. Змодельовано ЛСП простору дієслів і прийменників у системі французької мови. Вирізнено синтагматичну кореляцію семантичних компонентів дієслова та прийменника.

Ключові слова: лексема, дієслово, просторові відношення, прийменник, речення, компонент значення, сполучуваність.

В статье рассмотрены лексико-семантическая группа французских глаголов движения и влияние постпозиционного предлога на их семантику в структуре предложения. Смоделировано ЛСП пространства глаголов и предлогов в системе французского языка. Выделено синтагматические корреляции семантических компонентов глагола и предлога.

Ключевые слова: лексема, глагол, пространственные отношения, предлог, предложения, компонент значения, сочетаемость.

The given article deals with lexical-semantic group of French verbs of moving and the effect of postpositional preposition on their semantics in the structure of a sentence. Lexical-semantic field of the space of verbs and prepositions in the system of French is modeled. Syntagmatic correlation of semantic components of a verb and a preposition has been verified.

Key words: lexeme, verb, spatial relations, preposition, sentence, component values, compatibility.

Рух, ставши об'єктом людського пізнання, відобразився у свідомості людини як окреме ментальне поняття, яке, маючи важливе значення для людини, зафіксоване відповідними вербальними одиницями [11, с. 35]. З рухом безпосередньо пов'язаний розвиток суспільства, еволюція мови і саме життя людини [1, с. 128].

Дієслова руху неодноразово були предметом дослідження, як з точки зору їх лексико-семантичної організації, так і в плані граматичних особливостей (сполучуваність, словотвірний потенціал), зокрема у працях таких мовознавців, як: Л. Сардр [23, с. 33-45], П. Мюллер [22, с. 67-88], Д. Лаур [20, с. 12-24], В.Л. Ібрагімов [9, с. 25], Л.А. Білоконенко [3, с. 20], З.У. Блягоз [4, с. 6], Орехова Н.Н. [11, с. 10], Белей Н.І. [2, с. 71-73], Альошина І.Г. [1, с. 128-134], Н.І. Грицик [6, с. 15], Т.Ф. Усатенко [14, с. 9], Я. Думашівський [7, с. 196-201], С.І. Жолобов [8, с. 87], Є.М. Погосьянц [13, с. 48], Л.С. Строкова [14, с. 63] та ін. Проте в цих роботах не ставилося за мету виділення ЛСП дієслів "руху" та їх семантичної кореляції з постпозиційним прийменником – "дієслово + прийменник" у синтагматичній площині французької мови, що дотепер залишається відкритим у сучасній французькій мові.

Метою нашої розвідки є дослідження функціонально-семантичних особливостей взаємодії дієслова руху та просторового у системі сучасної французької мови. Для досягнення мети необхідно провести концептуальний аналіз шляхів вербалізації простору у франкомовній картині світу, за допомогою компонентного аналізу виокремити спільну складову "простір" у значенні дієслівних і прийменникових лексем, а також дистрибутивний аналіз для встановлення моделей сполученості просторового дієслова і прийменника у структурі речення.

Інтерес до мовних одиниць із просторовим значенням зростає у когнітивній лінгвістиці, що пов'язано з розвитком когнітивного аналізу і дослідженням шляхів категоризації та вербалізації картини світу. Це зумовлює **актуальність** даного лінгво-когнітивного етуду, оскільки семантична взаємодія дієслова та прийменника збагачує систему засобів вираження просторових відношень у французькій мові.

Об'єктом дослідження є дієслова руху та просторові прийменники в сучасній французькій мові.

Предметом дослідження є функціонально-семантичні відношення дієслів руху та прийменників простору у системі мов.

Дослідження здійснено на **матеріалі** сучасних тлумачних та перекладних франкомовних словників (Le Robert, Lagousse), з яких шляхом суцільної вибірки було виокремлено дієслова та прийменники.

Методологія та методика лексико-семантичного аналізу французьких прийменників та дієслів для виокремлення просторового компонента у структурі їх значення виступає теоретичним підґрунтям та інструментом аналізу.

У французькій мові, для вираження значення руху або переміщення тіл у просторі використовуються такі лексичні одиниці: 1) прислівники (*progressivement*), 2) іменники (*départ, traverse, gravitation*), 3) прикметники (*ascensionnel, rotatif*), 4) прийменники (*par, autour, jusqu'à*). Проте, найчастіше це значення виражається за допомогою такої лексичної категорії, як "дієслова руху" (*déplacer, entrer*) [7, с. 112]. Дієслова руху — це підклас дієслів, значення яких вказують на фізичне переміщення предметів та тіл у просторі [12, с. 196].

Проте поняття "рух" передається у мові не одним конкретним класом слів. Воно виражається різними лексемами, та їх мовленнєвими комбінаціями. Одним з найчастотніших синтаксичних словосполучень виступають структури "Дієслово руху + прийменник простору", наприклад, *aller à, descendre de*, [1, с. 128]. Просторові прийменники впливають на значення передані лексико-семантичним класом дієслів руху. Дієслова руху можуть описати процес переміщення певного об'єкта у просторі та вказати на його місце локалізації стосовно системи орієнтирів самі по собі або у сполученні з просторовим прийменниками, наприклад *Les amis vont du Havre; Les amis vont au Marseille* [16, с. 112].

У процесі виокремлення лексико-семантичної групи дієслів руху більшість мовознавців (І.Г. Альошина, В.Л. Ібрагімов, Н.І. Грицик, С.І. Жолобов, Я. Думашівський), що вивчали дане питання, в тому числі й на матеріалі французької мови, використовують метод компонентного аналізу, суть цього методу полягає в тому, що лексико-

семантичне розглядається як структурована сукупність лексичних одиниць однієї частини мови, для яких характерна наявність спільних семантичних компонентів у складі їх значень і які підпорядковуються одному поняттю, “імені” поля [1, с. 128-134]. В даному випадку це означає, що всі дієслова, в значенні яких присутня сема “переміщення у просторі” повинні входити до цього поля, наприклад, *aller, venir, courir, partir*. Ще одним критерієм присутнім в роботах вищезгаданих дослідників є сема “суб’єкт дії”, тому, що рух сам по собі неможливий — це абстрактне поняття яке обов’язково передбачає наявність агента руху. Ці критерії є, на нашу думку, вирішальними у визначенні та класифікації дієслів руху.

Лексико-семантичне поле дієслів переміщення виділяється з класу дієслів на основі ознаки “пересування у просторі одних тіл відносно інших”, “зміна місцезрештування у просторі”, а також абстрактних категоріальних ознак: “спосіб пересування”, “середовище (сфера) пересування”, “направлення руху”. Названі абстрактні семантичні категорії виділяються шляхом співставлення значень елементів поля [1, с. 129]. Серед дієслів, які позначають процес руху, виділено лексему *se déplacer*, яка найбільш узагальнено вказує на рух. Дане дієслово позначає рух найбільш узагальнено, не конкретизуючи ні позиції, ні місцезнаходження предмета. Контекстуальне оточення такого дієслова, як, *se déplacer*; утворює умови для нейтралізації його індивідуальних ознак: “поступового”, “самостійного”, “без допомоги транспортного засобу”, “по твердій поверхні”. Якщо б, наприклад, це дієслово втратило свої фундаментальні ознаки, то воно наближалось би до ядерних елементів всього поля дієслів руху і отримало б можливість виступати в значеннях нейтральних для характеру руху, способу пересування, середовища [1, с. 130].

Основним компонентом значення зазначених дієслів виступає “переміщення у просторі”. У випадку переносного значення, мова йде не про механічне видиме пересування, переміщення істоти або предмета по площині, а про пересування, розвиток явищ (наприклад звуків, думок, подій руху в часі і т.д.). Переносне значення актуалізується тільки на синтагматичному рівні [16, с. 112].

Отримані структури можна розподілити за трьома рівнями абстракції:

- 1) рівень домінанти, який включає найбільш абстрактні одиниці *s'approcher du feu, arriver au travail*;
- 2) рівень ядра, до якого відносяться в основному дієслова-ідентифікатори, нейтральні в стилістичному плані (*se déplacer*);
- 3) рівень периферії, яка включає одиниці інформаційно насичені, марковані значенням додаткових другорядних сем.

Згідно запропонованих критеріїв шляхом суцільної вибірки було виокремлено основні дієслова руху, лексичне значення яких вказує на просторове переміщення живих істот [5; 18; 19; 21]. Обмеженням виступає обов’язкова сполучуваність дієслів руху з просторовими прийменниками, наприклад, *accourir (à), accéder (à), aller (à, de, dans, chez), atteindre (à), arriver (jusqu'à)*. Подальша семантична диференціація наведених структур вирізняє такі мікрополя у загальному полі руху:

1. Сфера руху:

- a) земля (тверда поверхня): *Aller au bureau*;
- b) вода: *Emerger à la surface*;
- c) повітря: *Voler sur l'aile*.

2. Просторовий напрям руху:

- a) вверх (вертикально): *L'appareil cosmique s'envole de la station spatiale*;
- b) вниз (вертикально): *Tomber du cheval*;
- c) під кутом вверх: *Tout le groupe monte l'escalier*;
- d) під кутом вниз: *Descendez-vous à la prochaine?*;
- e) горизонтально: *Il chemine tristement*.

3. Просторова траєкторія руху:

- a) від орієнтира: *Echapper de prison*;
- b) до орієнтира: *Emigrer vers le haut*;
- c) попереду орієнтира: *Courir devant qn*;
- d) позаду орієнтира: *Courir derrière qn*;
- e) вздовж орієнтира: *Flaner sur les quais*;
- f) через орієнтир: *Passer par-dessus le mur*;
- g) крізь орієнтир: *Passer par la salle*;
- h) невизначена: *Gagner du terrain*.

4. Площина руху:

- a) обмежена: *S'embarquer dans un bateau*;
- b) необмежена: *S'éloigner des côtés*.

5. Характер руху:

- a) прямий: *Courir au nord*;
- b) криволінійний (по колу): *Se catapulter de l'avion*.

6. Мотивація руху:

- a) цілеспрямований: *Il va dans la chambre*;
- b) безцільний: *Se balader dans la rue*.

7. Умови розгортання руху:

- a) вільний: *Devaler à la cave*;
- b) з перешкодами: *Grimper au sixième étage*.

Отже, семантика дієслова “sortir” вирізняє такі компоненти: рух по землі (*sortir de la maison*) або по воді (*sortir*

de l'eau) (1 а, б); дане дієслово вказує на горизонтальний рух (2 е) або вертикальний у водному середовищі (2 а); рух зорієнтований від орієнтира (3 а); площа руху необмежена (4 б); характер руху прямий (5 а); мотивація руху безцільна (6 б); умови розгортання руху вільні (7 а).

У такий спосіб були проаналізовані просторові семантичні ознаки конструкцій **V+Prép.** Проведено відповідний аналіз просторових прийменників для встановлення їх частотних компонентів, які доповнюють семантичну структуру значення дієслів.

Отже, почнемо з найбільш вживаної конструкції типу **V+Prép.** з прийменником **à**. Її основний компонент значення — рух направлений в бік предмета мовлення. З прийменником **à** корелюють 23 дієслова руху, наприклад, *accourir, accéder, aller, atteindre, courir, débarquer, dépasser, descendre, désertier, devaler, élever, émerger, évacuer, grimper, monter, passer, porter, recourir, remonter, retourner, transférer, venir, voler*. У результаті кількісного аналізу виокремлено частотність семантичних функцій конструкції **V+prép. à** у системі французької мови: 1) за диференціальною ознакою “сфера руху”: у 87 % випадків дана конструкція актуалізує компонент переміщення по землі, у 4 % — по / у воді, і в 4 % — у повітрі;

2) за диференціальною ознакою “просторовий напрям руху”: у 69 % випадків дана конструкція актуалізує компонент горизонтальний рух, у 17 % — рух направлений під кутом уверх, у 8 % — під кутом вниз і в 4% випадків — вниз вертикально;

3) за диференціальною ознакою “просторова траєкторія руху”: 82 % конструкцій актуалізують компонент рух направлений до орієнтира, у 8 % випадків значення конструкції нейтральне до цього критерію, у 4 % її значення актуалізує компонент рух від орієнтира, а в 4% — крізь орієнтир;

4) за диференціальною ознакою “площина руху”: ця конструкція у 82 % випадків актуалізує компонент рух в обмеженій площині, у 17 % — в необмеженій;

5) за диференціальною ознакою “характер руху”: 91 % конструкцій актуалізують компонент прямий рух і 8 % — криволінійний;

6) за критерієм “мотивації руху”: 100 % конструкцій актуалізують компонент цілеспрямований рух;

7) за критерієм “умови розгортання руху”: вільний рух у 96 % випадків та з перешкодами у 4 %.

Ще однією частотною конструкцією у французькій мові є сполучення **V+prép. de**. Основний компонент значення даної конструкції — це відокремлення та віддалення від умовного орієнтиру. Уставлено, що:

1) за диференціальною ознакою “сфера руху”: у 82 % випадків конструкція актуалізує компонент переміщення по землі та у повітрі у 17% випадків;

2) за диференціальною ознакою “просторовий напрям руху”: 82 % конструкцій актуалізують компонент горизонтальний рух, 8 % — рух направлений під кутом уверх, 4 % — під кутом вниз та 4 % — вниз вертикально;

3) за диференціальною ознакою “просторова траєкторія руху”: у 86% випадків дана конструкція актуалізує компонент рух направлений від орієнтира, у 4 % — до орієнтира, у 4 % — попереду орієнтира та у 4 % випадків конструкція нейтральна до цього критерію;

4) за диференціальною ознакою “площина руху”: 30 % конструкцій актуалізують компонент рух в обмеженій площині та 69 % — в необмеженій;

5) за диференціальною ознакою “характер руху”: 96 % конструкцій актуалізують компонент прямий рух та 4 % — криволінійний;

6) за диференціальною ознакою “мотивації руху”: 96 % конструкцій актуалізують компонент цілеспрямований рух та 4 % — безцільний;

7) за критерієм “умови розгортання руху”: вільний рух спостерігається в 100 % випадків.

Основний компонент значення конструкції **V+prép. dans** — “рух направлений в сторону суб’єкта”, що передбачає перетинання його меж. З цим прийменником сполучуються дев’ять дієслів руху, наприклад, *aller, balader, descendre, embarquer, enfuir, entrer, pénétrer, redescendre, tomber*. Дана конструкція позначає:

1) за диференціальною ознакою “сфера руху”: конструкція актуалізує компонент переміщення по землі у 89% випадків та у повітрі в 11 %;

2) за диференціальною ознакою “просторовий напрям руху”: у 67 % випадків конструкція актуалізує компонент горизонтальний рух, у 22 % — рух направлений під кутом вниз і в 11 % випадків — вниз вертикально;

3) за диференціальною ознакою “просторова траєкторія руху”: 89 % конструкцій актуалізують компонент рух направлений до орієнтира і 11 % конструкцій нейтральні до цього критерію;

4) за диференціальною ознакою “площина руху”: 89 % конструкцій актуалізують компонент рух в обмеженій площині, 11 % — в необмеженій;

5) за критерієм “характер руху”: 89 % конструкцій актуалізують компонент прямий рух та 11 % на криволінійний;

6) за диференціальною ознакою “мотивація руху”: у 89 % випадків конструкція актуалізує компонент цілеспрямований рух та в 11 % — безцільний;

7) за диференціальною ознакою “умови розгортання руху”: 89 % конструкцій актуалізують компонент “вільний рух” та 11 % — “рух з перешкодами”.

До складу наступної конструкції — **V+prép. en**. входять такі дієслова: *débarquer, décamper, élever, entrer, remonter, virer*. Виокремлені ядерні компоненти значення конструкції:

1) за диференціальною ознакою “сфера руху”: конструкція актуалізує компонент переміщення у повітрі, в 11 % випадків, по землі у 33 % та у воді у 17 %;

2) за диференціальною ознакою “просторовий напрям руху”: у 33 % випадків конструкція актуалізує компонент горизонтальний рух, у 33 % це рух направлений під кутом уверх, в 17 % випадків — рух уверх вертикально та у 17 % — під кутом вниз;

3) за диференціальною ознакою “просторова траєкторія руху”: 50 % конструкцій актуалізують компонент рух направлений до орієнтира і стільки ж дієслів, тобто 50 %, нейтральні до цього критерію;

4) за диференціальною ознакою “площина руху” 33 % конструкцій актуалізують компонент рух в обмеженій площині та 67 % в необмеженій;

5) за диференціальною ознакою “характер руху”: 67 % конструкцій актуалізують компонент прямий рух та 33 % криволінійний;

6) за критерієм “мотивація руху”: 100 % конструкцій актуалізують компонент цілеспрямований рух;

7) за диференціальною ознакою “умови розгортання руху” 100 % конструкцій актуалізують компонент вільний рух.

У результаті проведеного семантичного аналізу встановлено, що найбільш частотними у плані вживання та вираження просторових переміщень в мовленнєвих актах є конструкції **V+prép. à** та **V+prép. de**. Саме вони наділені найширшим спектром можливих просторових компонентів, які можуть бути вираженні в конкретних мовленнєвих актах.

Вирізняє шляхи впливу просторових прийменників на вибір компонента значення дієсловом руху у структурі **V+prép.** Доведено, що дієслова руху можуть описувати процес переміщення агента руху у просторі за певний період часу та вказувати на його місце локалізації стосовно певної системи орієнтирів самі по собі або у сполученні з просторовим прийменниками.

Література:

1. Алешина І. Г. Системно-функціональний аналіз глаголів поступательного руху в французькому мові (в сопоставленні з українською) / І. Г. Алешина // Вісник Донецького університету. Сер. Б : гуманітарні науки. – 1999. – Вип. 2. – С. 128-134.
2. Белей Н. І. Про семантичні особливості лексико-семантичної групи дієслів руху у сучасній англійській мові / Н. І. Белей // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Вип. 41., Герм. філол. – Чернівці, 1998. – С. 71-73.
3. Білоконенко Л. А. Синтагматичні класи дієслів руху в сучасній російській літературній мові / Л. А. Білоконенко // Автореф. дис. канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 15-20.
4. Блягоз З. У. Глаголы перемещения в современном рус. лит. яз. / З. У. Блягоз // Автореф. дис. канд. філол. наук. – Горький, 1964. – С. 10-20.
5. Ганшина К. А. Французко-русский словарь : 51 000 слов / К. А. Ганшина – Изд. 10-е, испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 972 с.
6. Грицик Н. И. Глаголы со значением приближения в украинском языке в сопоставлении с русским / Н. И. Грицик // Автореф. дис. канд. філол. наук. – Київ, 1961. – 25 с.
7. Думашівський Я. Особливості вживання синонімічних дієслів руху у мовленні французької спортивної преси / Я. Думашівський // Сер. іноземні мови. – Київ, 2001. – Вип. 9. – С. 196-201.
8. Жолобов С. И. О семной структуре английских глаголов определенно-направленного перемещения в пространстве / С. И. Жолобов // Вопросы морфологического и семантического анализа лексики в германских языках. Мехвуз. сборник науч. статей. – Горький, 1983. – С. 87.
9. Ибрагимов В. А. Семантическое поле глаголов движения в современном русском языке / В. А. Ибрагимов // Автореф. дис. канд. філол. наук. – Тбилиси, 1975. – 25 с.
10. Левицкий В. В. Семасиология / Левицкий В. В. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
11. Николова А. Категория пространства, ее языковая репрезентация и лингвистическое описание / А. Николова. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.russian.slavica.org/article113.html>
12. Орехова Н. Н. Глаголы объектно-пространственной направленности в современном английском языке / Н. Н. Орехова // Автореф. дис. канд. філол. наук. – Киев, 1973. – 27 с.
13. Погосьянц Э. М. Типы логических отношений в пределах одной семант. подгруппы английских глаголов движ. / Э. М. Погосьянц // Семантич. и типолог. разновидности языков. – Ташкент, 1982. – 156 с. – С. 48.
14. Строкова А. Ф. Некоторые сем. характ. английских глаголов / А. Ф. Строкова // Сборник научных трудов. Вып. 261, – Москва, 1986. – 151 с. – С. 63.
15. Усатенко Т. Ф. Глаголы перемещения современного украинского литературного языка / Т. Ф. Усатенко // Автореф. Дис. канд. філол. наук. Львов, 1970. – 25 с. – С. 9.
16. Чеснокова В. А. О глаголах движения в современном румынском языке (пространственная ориентация действия) / В. А. Чеснокова // Вестник Ленинградского университета. История, язык, литература. Вып. 1. – Ленинград, 1981. – С. 111-113.
17. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук. – Київ, 2002. – 740 с.
18. Bouvet F., Andler P. Dictionnaire Littré en 1018 / F. Bouvet, P. Andler. – 1964. – 715 с.
19. Caput J. et J.P. Larousse. Dictionnaire des varbes francais / J. Et J.P. Caput. – 1969. – 453 с.
20. Laur D. La relation entre le verbe et la preposition dans la semantique du deplacement [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.persee.fr>.
21. Le Robert. Dictionnaire. – 2003. – 1150 с.
22. Muller P. Elements d'une theorie du mouvement pour la formalisation du raisonnement spatio-temporel de sens commun [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cat.inist.fr/Modele.Muller>.
23. Sardre L. Contribution à l'étude de la semantique de l'espace et du temps : analyse des verbs de deplacement transitifs directs du francais [Електронний ресурс] : 1999. – Режим доступу : <http://www.persee.fr>.